

„MNOHO JAZYKŮ“ VE SVĚTOVÉ LITERATUŘE (RECENZE)

MILOŠ ZELENKA

HÖLTER, Achim (ed.): *The Many Languages of Comparative Literature / La littérature comparée: multiples langues, multiples langages / Die vielen Sprachen der Vergleichenden Literaturwissenschaft*. Collected Papers of the 21st Congress of the ICLA. I – V. Berlin – Boston: De Gruyter, 2020 – 2024. 754 s. – 501 s. – 603 s. – 584 s. – 665 s.

Mezinárodní kongresy ICLA/AILC pořádané v tříleté periodicitě od roku 1955 bývají považovány za prestižní přehledku metodologických inspirací nejen v oblasti srovnávacích studií, ale i literární vědy obecně. Oficiální publikované přehledy referátů a abstraktů z těchto kongresů jsou proto vždy očekávány s velkým badatelským zájmem. Je proto třeba ocenit ediční počín rakouských komparatistů, kteří byli pořadatelé v roce 2016 XXI. mezinárodního kongresu komparatistů pod názvem *The Many Languages of Comparative Literature*, a kteří v roce 2024 završili monumentální pětidílný ediční komplet vydaný pod stejnojmenným názvem. Hlavní editor Achim Hölter spolu s redaktory dílčích svazků shromáždili a pečlivě vybrali zhruba 230 relevantních studií, které zkoumají množství způsobů, jak jazyk formuje charakter nejen národní literatury, ale zejména literatury světové a samotné disciplíny srovnávací literární vědy. Diskuse komparatistů se soustředila na otázky světové literatury jako proměnlivého a problematického, avšak relevantního fenoménu, který ovlivňuje celkové myšlení o literatuře ve všech jejích „vnitřních“ i „vnějších“ kontextech. Tato tematická osa anticipovala dnes ustálený názor, že světovou literaturu i přes její abstraktnost a „neviditelnost“ nelze odmítat, i když její status a následná interpretace nekorelují s konkrétním diskursem.

Jestliže na kongresu zaznělo více než 1500 přednášek včetně paralelně probíhajících tematických panelů (A. *The arts as universal code*, B. *Language – The essence of world literature*, C. *Many cultures, many idioms*, D. *The language of thematics* a E. *Comparatists at work – professional communication*), knižní edice prezentovaly ani ne pětinu odpřednášených příspěvků. Přesto jde o reprezentativní vzorek textů vyjadřujících se k podstatě a současným podobám světovosti a světové literatury. Je proto logické, že tato problematika traktovaná v rozmanitých kontextech a úrovních organicky prolíná všemi pěti díly, které editoři díky ochotě De Gruyter Verlag zpřístupnili v online verzi v otevřeném formátu. První, myšlenkově nejsevernější a nejrozsáhlejší svazek *The Languages of World Literature* (2024, ed. Achim Hölter), který byl dokončen časově jako poslední až v roce 2024, se zabývá právě jazyky světové literatury. Druhý svazek *Literary Translation, Reception, and Transfer* (2020, ed. Norbert Bachleitner) se věnuje literárním překladům a umělecké recepci textů a jejich strukturním transformacím. Třetí díl *Discourses on Nations and Identities* (2021, ed. Daniel Syrový) přibližuje srovnávací diskurs o národech a jejich identitách, zatímco čtvrtá část *The Rhetoric of Topics and Forms* (2021, ed. Gianna Zocco) se vrací k tematologii a naratologii, k rétorice symbolů, poetických kódů a forem. Komplet uzavírá poslední svazek *Dialogues between Media* (2021, ed. Paul Ferstl) soustředěný na oborový dialog mezi médii v čase a prostoru s důrazem na transparentně přijatelnou terminologii. Spojovací ideou se stává mnohojazyčnost a vnitřní diferencovanost literárních textů, která determinuje jak předmět komparativního studia, tak i odborný způsob jejího vyjadřování, tj. metajazyk. S tím souvisí i otázka, jak jazyk používaný různými etnickými a sociálními skupinami vstupuje do literárních textů publikovaných v odlišných kulturních a metodologických diskurzech, jako jsou např. postkoloniální, genderová nebo imagologická studia, jak jazyk metaforicky odkazuje k literárním formám, stylům a žánrům. Jinými slovy, jak

objektivně psát o těchto aspektech v akademickém prostředí či v běžné komunikaci, zda systematicky, či situačně.

Tento návrat k jazyku a k literárním textům můžeme chápat jako reakci na někdy tematicky „bezbřehé“ interdisciplinární přesahy do fyziky, biologie, psychologie, jako tomu bylo na XX. kongresu ICLA/AILC v Paříži 2013. Zároveň jde o zdůraznění aktuální kontinuity s tradicí této disciplíny, která se permanentně pohybuje mezi teoretickým a literárněhistorickým uchopením. Je přirozené, že tento středoevropský přístup, zvýrazněný místem konání Vídně jako bývalého centra mnohonárodnostní habsburské monarchie, evokuje metonymický meziliterární způsob umělecké komunikace obecně: na malém území koexistuje v konfrontaci vedle sebe řada etnik, konfesí, poetik, které jsou artikulované nejen blízkými, ale typologicky odlišnými jazyky. Jak v *Introduction* v prvním svazku (3 – 28) zdůraznil hlavní editor Achim Hölter, jazyk, ať už ústní nebo písemný, pro komparatistu formuje především koncentrovaný trh světové literatury, jehož globalizace přináší malý výběr jazyků a tím směřuje i přes úsilí polyglotně vybavených badatelů k anglicky realizovanému diskursu. Těto situaci se však dá zabránit vědomým zviditelněním jazyka v různých kontextech i významech: 1. jazyk jako „národní“ idiom, v němž je psán počáteční slovesný text; 2. jako cílový jazyk v procesu literárního překladu a 3. jazyk jako „koncentrát“ těch literárních pojmů, které ve svém celku označují „světovou literaturu“. Třeba však připustit, že vědecký metajazyk (kterým píšeme či mluvíme o literárních textech) humanitních oborů včetně literární vědy usiluje o exkluzivitu, tj. více o eleganci a hravost než o přesnost, dosaženou za cenu jistě výrazové a také myšlenkové uniformity. Ideál jazykově-ideologické neutrality hlásaný filozoficko-analytickou literární vědou se zdánlivě neslučuje s úsilím srovnávacích literárních badatelů zakládajících si na zvýšené vnímavosti vůči jazykové „jinakosti“ či perifernosti. Uvedená typologie se podle Höltera nepochybně odráží i v diskusích o světové literatuře, kterou z pohledu „jazyka“ lze pojímat jako 1. vnitřně diverzifikovaný soubor pluralitních či „paralelních“ hlasů realizovaných různými „velkými“ i „malými“ jazyky; 2. jako kánon literárních textů, jejichž zdroje jsou sice multikulturní, ale recipované výhradně přes filtr světového jazyka (překlad) a jím konstituovaného ekonomického trhu.

V našem přehledu se nebudeme zabývat jednotlivými referáty, ale pokusíme se naznačit hlavní problémy a ideje, které prolínaly sjezdovým jednáním a promítly se i do panelových diskusí a debat. Jedna z nejzajímavějších debat, která pod názvem *Theory of World Literature and the Politics of Translations* přitáhla velký mediální zájem, proběhla mezi americkými komparatisty Davidem Damroschem a Emily Apter a byla moderovaná německým badatelem Christianem Moserem. Tato diskuse dokumentovala, že světová literatura se stala celosvětovým vědeckým problémem, který díky četným komunikačním nedorozuměním zůstává nedořešen. Jestliže Damrosch ve svém exposé chápal světovou literaturu jako fenomén „odpoutaný“ od země, času a jazyka svého původu a šířený obohacujícím překladem, Emily Apter s odvoláním na Franca Morettiho a Pascale Casanovou považovala studium světové literatury za neřešitelný problém v kontextu současné literární vědy. Není totiž stále definován objekt výzkumu, protože nás více zajímá sféra „literatury“ nebo sféra „světová“? Také je zde nepřekonatelná bariéra v podobě jazykové diverzity. Stejně jako skepse Apter, tak i Damroschova eliptická refrakce národních literatur, vyznačující se ignorancí středoevropské a zejména slovanské komparistiky, nepřímou potvrzuje skutečnost, že diskuse vedená z jedné perspektivy nemůže postihnout veškeré nuance tohoto termínu, který bychom neměli odmítat, natož ničit jako předmět současného i budoucího výzkumu. Lze souhlasit s Achimem Hölterem, že do současného uvažování o světové literatuře se vrací staré pojmy v nových akcentech jako vědomá „prefigurace“, která může lépe osvětlit pluralitní svět srovnávací literatury vůbec. Nezbyvá než litovat, že textový přepis této diskuse, signifikantně ilustrující „americký“ pohled na světovou literaturu, se v knižním kompletu neobjevil.

Hlavní editor Achim Hölder do prvního svazku přispěl i dalším textem *Comparative Literature in Europe* (683 – 687). Rakouský komparatista se sympaticky přimlouvá za větší znalost oborových dějin, a to dvěma obraty: směrem k epistemologické sebereflexi a směrem k praxeologickému až k empirickému popisu, a tudíž k pochopení, co bylo pozitivního a přínosného v této tradici realizováno (Hölder, 686). Doporučuje systemizovat srovnávací sbírky překladů do třetích jazyků, protože žádná knihovna nezachycuje jiné překlady než z jazyka původu do jazyka příslušné krajiny. Tím se eliminuje širší kulturněhistorický horizont současného překladu prostřednictvím tzv. zprostředkovatelů, jejichž význam připomněl už před staletím slavný Paul van Tieghem. Hölder rovněž kritizuje skutečnost, že neexistují sbírky dějin literatury, které by např. rozlišovaly „dějiny evropské literatury“ a „evropské dějiny literatury“. V neposlední řadě absentuje snaha sestavovat slovníky komparativní terminologie, které by přispěly k obecně respektovanému vědomí tolik potřebné „jednoty v mnohosti“. Sem patří podle autora jeden z nejdiskutovanějších pojmů současné literární vědy, a to světová literatura. Její sémantický potenciál není údajně dosud plně využitý, protože rozdílné přístupy jsou teritoriálně vázány, jak ukazuje letmá konfrontace např. americké verze specifického čtení se slovanskou, resp. s ruskou, morfologicky pojatou koncepcí „mirovoj literatury“. Hölderovo volání po jakési „komparativní laboratoři teorií“ vychází z přirozeného respektu k velkému rejstříku jazyků a zároveň podle našeho názoru odráží současný diskurs o světové literatuře, kterou lze typologicky chápat buď jako vnitřní diferencovaný soubor mnoho různých „hlasů“, anebo jako kánon textů, sice s multikulturním „pozadím“, avšak recipovaný pouze globalizovaným „filtrem“ světového jazyka a jeho ekonomické tržní síly.

V publikovaném souhrnném přehledu kulatých stolů publikovaných v prvním svazku (665 – 682) za pozornost stojí zejména panel *Language – the Essence of World Literature* s účastníky Hansem Bertensem, Ipshitou Chandou, Adamsem Bodomem a Sandrou Bermannem moderovaný Achimem Hölderem. Tento panel, v jehož podtextu byla zakomponována skrytá polemika s Damroschovým důrazem na mocenskou sílu anglicky psané literatury, usiloval o spojení dvou hlavních aspektů současné komparatistiky: stanovit poměr mezi velikostí a rozšířením univerzálního jazyka a aspirací na status „světovosti“. Podle Höldera fakt, že některé jazyky dosáhly úrovně světových jazyků, se v literární cirkulaci odrazil v jejich globální a komunikační hegemonii, což přispělo k nerespektování tzv. malých jazyků. K jejich zviditelnění napomáhá překlad, který se však řídí trhem, a proto je současně na vzestupu a zároveň zpochybňován (669). Pomyslná hranice mezi „velkým“ a „malým“ jazykem je tudíž překonávána, ale i stále zpřítomňována. Světová literatura se musí stát základním pojmem komparatistiky, ale i termínem zahrnujícím odkaz na světovou literaturu. Rovněž Chanda s odvoláním na Ďurišinou konceptualizaci dialogického pojetí tvůrčí recepce metropolitních vzorů upozorňuje, že definice světové literatury jsou negativně determinovány možnostmi překladu a jeho eventuálního šíření. Stále máme jako nesprávný vzor jednojazyčného, monokulturního národa a jeho literatury, což je převzato ze západoevropského nacionalistického diskursu 19. století. Příklad současné Indie s triadvaceti úředními jazyky, jejíž písemnictví historicky poznamenala alterita a pluralita jako existenciální podmínka, je dokladem, že světová literatura musí odrážet „svět utvářený prostřednictvím kontaktních vztahů“ spíše než „cirkulaci a šíření překladů literatur národních jazyků“. Další účastník panelové diskuse Bodom symbolicky polemizoval s Damroschem, že vícejazyčnost se musí stát důležitým aspektem komparativní literatury, přičemž poukázal na rostoucí význam afrických jazyků. Východisko z existence množství jazyků vidí v tvorbě tzv. paralelních textů, které píší afričtí autoři usilující o světovost. Paralelní text je definován jako soubor textů, v nichž jsou literární projevy zprostředkovány formou překladu na rozličných úrovních, tj. text paralelně vznikající v několika jazycích, např. v angličtině a v afrických dialektech. Jestliže pro Hanse Bertense si světová literatura, kterou nesmíme chápat jako kánon, žádá jistý druh literární spravedlnosti, neboť implikuje morální imperativ vnímat všechny texty bez ohledu na místo a jazyk, Sandra Bermann „globálnost“ angličtiny

vztahuje nejen k minulosti, k době kolonialismu, ale i k 20. století, kdy se tato hegemonie utvářela prostřednictvím médií, politiky, vydavatelstvími. Americká komparatistka v této souvislosti zpochybňuje vnímání americké literatury jako množiny anglických jednojazyčných textů s tím, že v USA se mluví i píše více než 400 jazyky, z nichž většina jsou lokální kreolské či hybridní dialekty. Lze tu však namítnout, že překlad jako forma šíření „světovosti“ je diktován ekonomickou potřebou trhu, a proto vždy budou upřednostňovány překlady z angličtiny a do angličtiny.

Terminologickým a sémantickým vymezením světové literatury v souvislosti s příbuzností a komplementaritou komparatistiky a kulturních studií se rovněž zabýval panel *Many Cultures, Many Idioms* s charakteristickým podtitulem *Has Comparatism Turned into World Wide Cultural Studies?*, jehož se účastnili Isabel Capeloa Gil, Longxi Zhang a s moderátorkou Dorothy Figueira. Ta zahájila panel historickým exkursem do vývoje srovnávací literatury a kulturních studií: světová literatura před vznikem ICLA/AIL v roce 1955 byla obsahově širším termínem s ambicí rozšířit literární vědu i o „nezápadní“ literatury a tak modifikovat její náplň na studium mezikulturní recepce (673). Až koncem 20. století vzniká v USA disciplína General Literature jako obor zaměřený na čtení textů v překladu s cílem začlenit do výuky literatury ty, které se nevyučovaly v originálním jazyku. Jejich výuka se však v praxi realizovala výhradně v rámci kateder anglistiky. Kulturní studia, jejichž začátek se klade do Velké Británie v 60. letech 20. století, vytvářejí pouze „simulakrum společenských věd“ (674), čímž dekonstruuji komparatistiku na postkoloniální studia teorií identit, gender studies apod. Paralela mezi světovou literaturou a kulturními studii spočívá v tom, že oba obory postrádají přísnou metodologickou strukturu a volně přistupují k vypůjčování teorií, metod a principů z jiných oborů. Figueira v této souvislosti poněkud striktně tvrdí, že světová literatura je v podstatě nejnovější verzí „teorie a pedagogiky jinakosti“, která přejala závazek kulturních studií k sociokulturní intervenci. Jestliže však Isabel Capella Gil sdílí obavu z politizace kulturních studií, které agresivně překročily svůj interdisciplinární horizont, Longxi Zhang perspektivy studia světové literatury klade výlučně mimo anglosaský kontext. Zatímco pro kulturní studia jsou literární texty pouze prostředkem k pochopení kultury samotné, srovnávací literatura včetně reflexe literatury světové by se měla zabývat cirkulací textu a jeho používáním směřujícím k pochopení fungování textu samotného. Ačkoli tyto oblasti spolu metonymicky souvisejí, nejsou ze své podstaty zaměnitelné.

Jak ukazuje tento završený ediční komplet, od něhož vede cesta ke kongresům ICLA/AILC v Macao 2019 (světová literatura jako hlavní předmět nové disciplíny) a Tbilisi 2022 (světová literatura z pohledu „okraje“), světovou literaturu a ani „svět literatury“ či „světovost“ nelze spojovat s jedním univerzálním jazykem či komerčně úspěšným překladem do „velkého“ jazyka. Jak upozornil Longxi Zhang v diskusním panelu, studium světové literatury se nesmí rozplynout v kulturních studiích či v oboru General Literature. Světovou literaturu musíme s jistou optimistickou vizí chápat jako projekt podporující oběh nových literatur, které jsou v západním světě méně frekventované. Srovnávací literatura a její komparatismus musí proto stát v popředí literatury samotné. Ačkoli hledání ideálních podob světové literatury bude jen obtížně realizovat „partnerský jazyk vzájemnosti“, studium světové literatury revokované na XX. kongresu ICLA/AILC v Paříži 2013 a XXI. kongresu ICLA/AILC ve Vídni 2016 má své opodstatnění a reálnou badatelskou perspektivu. Zároveň toto „hledání“ znovu klade otázky, zda světová literatura je poznatelná a zda chceme poznávat primárně „svět“, který smyslově vnímáme, a nikoli sekundární „svět“, který literatura svými texty generuje a v němž se ocitá náš pozorující a ovlivňující subjekt. Navzdory této oprávněné skepsi a váháním mezi důrazem na „svět“ či literaturou samotnou se domníváme, že o světové literatuře je totiž možné vést seriózní dialog v teoretickém diskursu prostřednictvím pojmů, které navzdory sémantické variabilitě se pohybují svými lokálními konotacemi v konkrétním epistemologickém rámci.

KONTAKT

prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc.
Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr
Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre
Dražovská 4
949 01 Nitra
Slovenská republika
mzelenka@ukf.sk